

Brauch Magda

A polgárság ábrázolása Mikszáth Kálmán regényeiben

Mikszáth, mikor egy ízben Balassagyarmatról Vácra utazott, leírja, hogyan képzei el hazájának jövőjét: „...gyárak sokasága tarkítja majd az egyhangú tájat, és nagy hajók járnak a kis Ipolyon.” Gazdag iparú polgári Magyarország után vágyott, olyannak szerette volna látni hazáját, amilyenek Jókai hőse, Jenőy Kálmán álmodta meg *És mégis mozog a föld* című regényében.

A kiegyezés valóban szabadabbá tette az utat az iparosítás, a polgárosodás felé, de ennek ára a nemzeti függetlenségről való lemondás volt. A forradalom hagyományait oly híven őrző Mikszáth ezt nehezen tudta elfogadni, de amikor rá kellett döbennie, hogy ez az egyetlen járható út, akkor egyszerre mind azt is el kellett ismernie, hogy hazájában a polgárság megalkuvó osztállyá süllyedt anélkül, hogy dicső történelmi múlt állott volna mögötte. A polgárság Magyarországon sohasem volt a nagy nemzeti harcok vezetője, mert a jakobinus mozgalom idején, a reformkorban és 1848-49-ben még gyenge volt, és helyette a középnemesség volt ezeknek az eszméknek a terjesztője, irányítója. A kiegyezés után, amikor megerősödött a magyar polgári osztály, már maga is „kiegyezett” a — többnyire elszegényedett, vagyonát vesztett — nagybirtokosokkal, és a polgári öntudat helyett a sznobizmust választotta. Így aztán az öntudatos, büszke, meg nem alkuvó polgár — amilyenek Mikszáth szerette volna látni — inkább csak a szerző képzeletében létezett. Talán ez az oka, hogy regényeiben a negatív polgárhősök sokkal életszerűbbek, realisabbak, mint a pozitívak (hiszen az életben is az előbbiekkal találkozott).

Talán csak egyetlen eszményített polgár főhősét sikerült maradéktalanul valóságosnak ábrázolnia: Tóth Mihályt, az utolsó előtti nagyregényéből (*A Noszty fiú esete Tóth Marival*). A regény alapja egy rövid újsághír, melyet egy fiatal nagyváradi újságíró, Ady Endre közölt a Nagyváradi Napló hasábjain, 1901-ben. Röviden arról van szó, hogy a milliomos Ungár leányát elszöktette egy húszéves dzsentriféreg, de az apa meghiúsította a házasságot. Miután az úri násznép ösz-

szegyült házánál, odadobta eléjük leánya gyönyörű selyemruháját, s a maga paraszti nyelven körülbelül ezt mondta: „A millióval nem vagyok hajlandó restaurálni a dzsentrit.”

Mikszáth felfigyelt erre a nem túl feltűnő hírre, s öt évbe telt, amíg nagyregénynyé érlelte a témát, mely megragadta képzeletét. Tóth Mihály így vált az egyetlen plebejus-polgár főhősévé: törhetetlen akaratával megghiúsítja a Noszty-klikk csaváros ésszel kigondolt tervét, de mielőtt erre sor kerül, részletező alaposággal mutatja be hőstét, s így maradéktalanul megszeretteti az olvasóval. Gyermekkorának, ifjúságának bemutatására egy egész fejezetet szentel, amely önmagában is külön történet. Az irodalomtörténészek szerint Mikszáth bizonyos mértékig saját magát rajzolta meg Tóth Mihály alakjában, egyes mozzanatok, például szülei halálát a saját életéből kölcsönözte. Tóth Mihály polgári munkával kereste vagyonát (való, hogy a szerencse is melléje szegődött), ehhez hozzájárult józan „paraszti” esze is, de ő a munkát akkor is szerette és becsülte, amikor már nagy vagyonnal rendelkezett. Hazáját is szerette, mert Amerikából hazahúzta szívét a kis Somlyó-hegyi szőlőbirtok, de politikai célokra nem volt hajlandó pénzt áldozni. Megvetette a burzsoá képmutatást, s bár büszke volt vagyonára — hiszen becsületes úton szerezte —, hiányzott belőle a burzsoá gőg. Egyszerűen, szerényen élt a tisztartói házában, nem volt hajlandó a díszes kastélyba költözni. Becsülte az egyszerű dolgozó embereket, nem szívesen barátkozott a környéken élő arisztokrata családokkal, pedig azok keresték a társaságát, főleg, ha házasulandó fiaik voltak, hiszen leánya, Mari kezére és hozományára sokan „vadásztak”. Tóth erre a körülményre is odafigyelt, de jóhiszeműségében arra a cselszövésre mégsem lehetett felkészülve, amit a Nosztyrokonság szőtt a leánya köré. Nyoszty Ferit — amíg igazi szándékát meg nem ismeri — jóindulattal csak „könnyelmű fráternek” könyveli el. Amikor gyanússá válik a személye, addig nem nyugszik, amíg ki nem deríti a teljes igazságot, és hiába próbálkoznak a Nosztyak is ésszel, csellel, fifikával „megnyerni a csatát”. Tóth Mihályt nem lehet befolyásolni, ő nem törődik az előítéletekkel, csak leánya sorsát tartja szem előtt: előre látja szomorú jövőjét, ha a léha, felelőtlen Noszty felesége lenne. Kristálytisza logikával érvel igaza mellett, amikor az arisztokrata Topsisichsal és Palojtayval folytat „disputát”. Végül úgy szégyeníti meg az előkelő cinkosokat, ahogy azok megérdemlik: leánya becsületének védelmében még a botránkykeltést is vállalja.

A haladó, a „citoyen-polgár” Tóth Mihály mellett találunk még hozzá hasonló típusokat Mikszáth regényeiben, de ez utóbbiaknak kisebb szerep jutott. A különös házasság Medve doktora és Horváth Miklósa is hasonló tulajdonságokkal rendelkeznek. Medve doktor Dóry báró szavaival élve — „a francia forradalom megrontottja” (de ezzel be is fejeződik a regénybeli szerepe), Horváth Miklós megveti a vagyonos kérőket, olyan emberhez akarja adni leányát, aki találékony, életrevaló és dolgozni is tud. Ezért „teszi próbára” a kérőt. A vén gazember Borly kasznárja is a munkát becsüli mindenekelőtt. Az okosabb fiút adja lakatosnak, mert — szerinte — ahhoz ész kell, mert versenyeznie kell a többi lakatossal

az áruk előállításában és eladásában. A papnak csak az eklézsiához kell jutnia, a többi megy magától, Isten az ügyetlen szolgálait sem csapja el.

Eszményített polgár a Fekete város egyik főhőse, Fabriczius is, bár — végső tette miatt — nem válhat az olvasó kedvencévé. Mégis sokban különbözik a kapzsi lőcsei polgároktól, mert a tanács tagjai közül egyedül őt érdekli a haza sorsa, de főleg az anyagiak iránti közömbössége különbözteti meg társaitól. Igaz, hogy ő sürgette leginkább a Görgeyvel való leszámolást, de őt nem kicsinyes bosszúvágy hevítette, hanem igazságszeretet. Hiúságát sértette Görgey alispán meggondolatlan cselekedete, melyben az egész polgárság lebecsülését, megalázását látja, s ez felnagyítja az ügyet, amiért harcol. Pedig azokban az években — a kuruc harcok idején — a haza sorsa forgott kockán, s emellett nevetségesen eltörpül egy évekig feketében gyászoló város „magánügye”. Ez az, ami megtéveszti a valójában értékes embernek induló, pozitív tulajdonságokkal bíró Fabricziust, ezért válik győztesen is elbukott hőssé a regény végén.

Regényeiben Mikszáth kíméletlenül bírálja a polgárságnak azt a típusát, amely ellentétes eszményített alakjaival. Ezek a polgárok élő, hús-vér emberek, ott élnek körülötte, műveiben együtt ábrázolja őket pozitív polgár-hőseivel, hiszen a valóságban is együtt élt ez a két típus (ha ez utóbbi egyáltalán létezett).

Negatív polgár-hőseinek ábrázolásakor Mikszáth a valóságból indul ki, amelyet jól ismert, hiszen regényeinek megírása idején már maga is részt vett a politikai életben, és nyitott szemmel igazodik el a társadalomban is. A magyar valóság pedig abban az időben — és utána még sokáig, amint azt Móricz regényeiből is tudhatjuk — az volt, hogy a kapitalizmus fejlődése során a nagybirtokosok, a „földesurak”, a nemesek elvesztik vagyonukat, rohamosan csúsznak ki lábuk alól a föld. Hogy hogyan, mi okból, az most nem tartozik ide (de elég, ha Noszty Feri és rokonai példájára gondolunk). Az elszegényedett, vagyonát veszített régi nagy családoknak, arisztokratáknak már csak egyetlen útjuk maradt, hogy fenntartsák pozíciójukat, és egyáltalán megéljenek az új körülmények között: a fokozatosan meggazdagodó polgárságon való élőködés. Ez a megoldás be is válik, mert — bár gőgösek, büszkéek az őseikre, származásukra, és lenézik a polgárságot — annak kihasználásától nem riadnak vissza. A gazdag, olykor dúsgazdag polgárok pedig ahelyett, hogy ellenállnának — mint ahogy azt Tóth Mihály tette —, hagyják kihasználni magukat, vagyonukkal az arisztokrácia, a nemesség, a volt fölbirtokosok segítségére sietnek, sőt, boldogok, ha ezt tehetik. Ilyen élő, természetes regényalak Tóth Mihály felesége, akinek sznobizmusa már-már komikus, de nem ritka tulajdonság abban a környezetben. Boldog, hogy leánya az előkelő Noszty-família tagja lesz, és még akkor is ezt akarja elérni, amikor férjétől megtudja, hogy Noszty Feri közönséges hozományvadász, de emellett váltóhamisító, sőt, az egész díszes, nagynevű rokonság összefogásával valósággal törbe csalta az ártatlan leányt. Tóthné még ekkor is a házasság mellett van, még mindig a gőgös, előkelő rokonság lehetősége vonzza, ez életének célja. Férjével ellentétben gondolkozása beszűkül, elvész a részletekben, nem látja a lényegét.

Tóthnéhoz hasonló megalkuvó polgárok találhatók még e regényben. Malinka, Kopereczky titkára hamar túl tudja tenni magát a kezdeti büszkeségen és lelkiismeret-furdaláson, teljes mértékben a Noszty-klikk szolgálatába állítja éles esztét. Tóth Mihály barátja és sógora, Velkovics, miután véletlenül meggazdagodik, első dolga, hogy nemességet „vásároljon”, mert — szerinte — Magyarországon ez szükséges (és még az sem mondható el, hogy nincs igaza).

Szintén az úrhatnám polgárságot képviseli az *Új Zrínyiász* című regényben a Rózer család. A szerző így jellemzi őket: „Rózerék egyike a legnagyobb, legelőkelőbb polgárcsaládoknak a polgári erényeknek és demokrata műveltségnek azon a fokán, amikor a nemesség után kezdenek áhítozni”. A dúsgazdag Rózerék már nem tudják, mit kezdjenek vagyonukkal, előbb inasra, négylovas hintóra költik, majd rátalálnak az elszegényedett, arisztokrata Bobor-családra, amely aztán alaposan kihasználja őket, de nem bánják, hiszen Bobor már a puszta tegezés felajánlásával is lekenyerezi őket. Végül még tovább mennek a „ranglétrán”, örömmel hozzáadják lányukat a „feltámadt” Juranicshoz, akinek valóban ősi neve van. Tipikus példája ez a polgárság és a lecsúszott nemesség, a dzsentrizmus közötti házasságnak: az egyik a pénzt adja hozzá, a másik a címet és nevet. Erre áhítoznak a fekete város egyszerű, de gazdag polgárcsaládai is. Szívesen adták férjhez lányaikat nemes ifjakhoz. „Milyen szép az, ha az embernek az unokáját például Prónainak hívják” — állították, és a nemes családok fiai is szívesen hoztak feleséget a gazdag szepességi szász városokból, mert már a XVII. század végén elkezdődött a vagyonuk elvesztése miatti „lecsúszás”. (A lőcsei tanács tulajdonképpen azért járatta feketében a polgárokat, azért tiltotta be a mulatságokat, mert azt akarta, hogy a vagyon maradjon a város polgárainak birtokában. Az unalmas várost majd elkerülik a házasulandó ifjak).

Mikszáth más regényeiben is ábrázolja a kispolgárság korlátozottságát, szűklátókörűségét. A Két választás Magyarországon befejező részében (A körtvélyesi csíny) szándékosan tipikus kisvárosi környezetbe helyezi a cselekményt, hogy bebizonyítsa: néhány kongó, üres frázissal, ami nyilánvaló hazugságot takar, meg lehet tévesztetni a kispolgári rétegeket, melyeknek nincs önálló gondolkodásuk. „Ezt a polgárságot lehet vinni a nemes és magasztos felé, de le lehet húzni a sárba is” — így nyilatkozik róluk a szerző.

A polgári réteg legvisszataszítóbb szatírját akkor alkalmazza Mikszáth, amikor annak kapzsiságát érzékelteti. Ezért kell ismét visszatérni A fekete város című regényre, mert annak cselekménye 200 évvel korábban játszódik, mint a Mikszáth korabelié, de már akkor létezett egyrészt a nemesség és a polgárok közötti ellentét (bár láttuk, hogy az egyszerű városlakó polgárok már szívesen „keverednének” ekkor is a nemességgel), másrészt itt kezdődik egyes helységeken a polgárság meggazdagodása. Ennek módzatait mutatja be a szerző, miután alapos tanulmányozást végzett ezen a területen, ezekből gyakran idéz is a regényben. A lőcsei polgárok gazdagok voltak, de ez a vagyon nem tette szebbé, boldogabbá életüket, ellenkezőleg: megkeserítette azt. A szerző idéz a lőcsei tanács sta-

tútumaiból, melyek mélyen belenyúlnak a polgárok magánéletébe: megszabják életüknek szinte minden mozzanatát, eseményét és mindennapjaikat is. A tanács szenátorai állapítják meg, hogy bizonyos alkalmakkor hány vendéget hívhatnak meg az egyes családok, vagyoni helyzetük szerint. Öltözködés szempontjából a tanács három osztályba sorolja a lakosságot, és megszabja, hogy milyen fajta kelméket vásárolhatnak: se rangon alul, se felül nem öltözködhet senki. Kiltották a városból a drágább ékszereket, a fényes fogatokat, megtiltották a kártyajátékot stb. Mikszáth így jellemzi ezt a helyzetet: „Ilyen életmód mellett a könnyűvérű nemzeti önvizsgálat, hogy »szegények vagyunk, de jól élünk«, teljesen meg lehetett fordítani a szepességi száz városokban: »Gazdagok vagyunk, de rosszul élünk«.

A szerző tehát elítéli a nemesség, a dzsenti felelőtlen pazarlását, de az öncélú pénzgyűjtést is. Viszont arra is rámutat, hogy — bármilyen fontos tényezők is a szorgalom, a takarékoság — a nagy vagyonokat ekkor sem lehetett becsületes úton megszerezni. Két dúsgazdag lőcsei kereskedő, Quendel és Blom bőr- és dísznőkereskedéssel szereztek mesés vagyonukat, de mellesleg emberkereskedelmet is folytattak: a kuruc harcok idején elfogott török rabokat „közvetítették” hazájukba, magas váltságdíjért. „A nagyobb vagyonok története tele van ilyen trükkökkel. A rézgarasok a munka és a verejték termékei, az aranyak az elmésségé és a leleményé.” — állítja Mikszáth (nyilván saját korára is értve e kijelentést).

A lőcsei tanács tagjainak igazi kapzsisága és kegyetlensége a „területfoglalási” jelenetben nyilvánul meg. Egy vadászaton a lőcseikkel régóta ellenséges viszonyban álló hirtelen haragú Görgey alispán meglövi a lőcsei bírót, Kramlert, mert az előzőleg lelőtte Görgey kutyáját (a vadászba átfutott a lőcseiek területére). A seb nem látszik halálosnak, legalábbis azonnali beavatkozást — kötözést — igényelt volna, de ehelyett a vadászaton jelen lévő három lőcsei tanácsos öszszeség, majd felkapja a sérült embert, és szaladni kezd vele, amíg annak minden vére ki nem folyik. Ez az érthetetlen dolog azért történt, mert Nustkorb tanácsosnak hirtelen eszébe jut egy Róbert király idejéből fennmaradt privilégium, mely szerint „a lőcsei bíró vérének földszerző ereje van” (aminek az eredeti értelmére már senki sem emlékszik, de helybenhagyta Mátyás király és II. Lajos is). A bíró kifolyt vérével így megszerzett borsóföld valóban Lőcsei város birtokába került. A lőcsei tanács és polgárság először megbotránkozik Nustkorbék kegyetlenségén, de hamar megvizsgálatódnak az emberek, mert első gondolatuk, hogy a borsóföldeket majd bérbe vehetik. Ezzel Nustkorb olyan népszerűsége tesz szert, hogy őt választják meg Kramler után bírónak.

Az eszményített, vagyis pozitív és a negatív polgári figurák bemutatása során Mikszáth általában az ellentét eszközét használta, és sohasem titkolta ez utóbbiak iránti ellenszenvét. Az előbbiekből láttuk, hogy a pozitív polgárhősök — mindelelőtt Tóth Mihály — a szerző szívéhez nőttek, és sikerül az olvasóval is megszerettetnie őket. Negatív polgárfiguráinak bemutatásában bőven él a szatíra, a nevetségessé tétel eszközeivel. Tóth Mihályné korlátoltsága és sznobizmusa odá-

ig fajul, hogy „nem látja fától az erdőt”, nem tudja megkülönböztetni a lényegest a lényegtelentől; amikor életbe vágó kérdésekről van szó, apró részletkérdések foglalkoztatják. Nevetségessé teszi az Új Zrínyiasz Rózer családját is, főleg a szülőköt a sznobizmusukért, de ez még félig-meddig megbocsátható, hiszen — a maguk módján — a leányuk boldogságát tartják szem előtt. Tóthné is ezt teszi, de nem képes belátni, hogy helytelen eszközökkel, és ő maga is boldog lenne, ha a Noszty rokonságba kerülne. A szerző szatírája és iróniája azonban akkor éri el tetőfokát amikor a lőcsei tanács ülését mutatja be, amelyet a bíró halála után hívnak össze. A kapzsiság itt képmutató frázisokba burkolta magát. A meghalt bíró „akaratlan” földfoglalását Nustkorb Leonidas és Zrínyi Miklós hősi tetteivel hasonlítja össze. Ugyanakkor metsző gúnnyal érzékelteti az egész tanácskozás komolytalanságát, kicsinyességét a tanácstagok állandó közbeszólásaival, amelyekkel Nustkorbót akarják a sarokba szorítani, mivel maguk is a bírói székbe akarnának kerülni: Nustkorb így védekezik:

„...meggyőződésem szerint magának a sebesültnek sem lehetett volna eljárásom ellen kifogása.

— Azt tőle kellett volna megkérdezni — hallatá vékony kappanhangját Makulics János [...]

— Megkérdeztem volna, de már akkor nem volt magánál, noha fölösleges lett volna a megkérdezés, mert hiszen nemegyszer hangoztatta a megboldogult, a múltkori nagy beszéde is azzal végződött, hogy városa gyarapodásáért kész áldozni az utolsó csöpp vérére is...

— Igen, az utolsó csöppet, de nem az utolsó csöpp előtti néhány itcét — jegyzé meg gúnyosan Gosznovitzer, ismét fordítva valamit az ingadozó hangulaton.”

A fekete város Mikszáth Kálmán utolsó regénye. Már csak a halála után jelent meg. Tizenkét nappal halála előtt ünnepelték írói pályájának negyvenéves jubileumát.

1910. május 28-án fejezte be földi pályafutását, 100 évvel ezelőtt. Életművében kifejtett gondolatai ma is tanulságul szolgálhatnak sokak számára, eszméi máig sem avultak el, sőt, éppen napjainkban nagyon is időszerűek. Hogy miért, azt talán nem is kell bizonyítani, hiszen sokan magukra vagy másokra ismerhetnek Mikszáth egyes alakjaiban.

A művészet őszinte szeretetét kellene visszahozni

Kinde Annamária
beszélgetése
Jakobovits Miklós
festőművésszel,
a Barabás Miklós Céh
elnökével

Jakobovits Miklós 1936. augusztus 9-én született Kolozsváron. 1950–1954 között Marosvásárhelyen elvégzi a művészeti középiskolát, ahol Barabás István és Piskolti Gábor voltak a tanárai. 1954-től 1959-ig a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola hallgatója, ahol Kádár Tibor és Miklóssy Gábor voltak a tanárai. Fiatalon közeli barátságot köt három jelentős erdélyi művésszel: Mohi Sándorral, Nagy Alberttel, Fülöp Antal Andorral. 1959-ben Nagyváradra költözik és részt vesz az első tartományi kiállításon. 1967-ben házasságot köt Sárközy Márta (Jakobovits Márta) keramikus művésszel.

1964 és 1995 között utazásokat tesz nyugati és keleti országokban: Magyarország, Csehszlovákia, Ausztria, Németország, Hollandia, Spanyolország, Oroszország, Litvánia, Örményország, Grúzia, Azerbajdzsán, meglátogatja az ottani múzeumokat és műtermeket.

Mintegy húsz egyéni kiállítása volt az évek folyamán itthon és külföldön, Európa nagyvárosaiban, köztük Párizsban, Utrechtben és Hamburgban. Részt vett
